

Sammanfattning

Det finns idag en mängd olika data som kan användas för att beskriva bruk och missbruk av alkohol, narkotika och andra droger. På flera områden ger de en god uppfattning om drogproblemens omfattning och utveckling. Inom andra ger de en sämre bild, beroende på kvalitetsbrister eller på att viss information helt enkelt saknas. Frågor som berör datakällorna i den här rapporten och källornas eventuella brister behandlas i kapitlet Metodproblem och tillförlitlighet.

Alkoholutvecklingen

Alkohol har en lång tid varit ett inslag i den svenska kulturen. I det här kapitlet belyser vi hur alkoholutvecklingen sett ut över tid. För att kunna skapa en så bra helhetsbild som möjligt av alkoholutvecklingen används många olika statistikkällor.

Statistiken som gäller alkoholförsäljningen omfattar Systembolagets och restaurangernas försäljning samt butikernas folkölsförsäljning. För att få en uppfattning om den totala konsumtionen måste vi lägga till data om oregistrerad konsumtion, det vill säga privatinförd, smugglad och hemtillverkad alkohol. För att få fram den typen av konsumtion används frågeundersökningar.

Alkoholförsäljningen uppgick 2009 till 7,4 liter ren alkohol per invånare 15 år och äldre. Den totala konsumtionen för 2009 beräknades till 9,3 liter. Andelen registrerad alkohol beräknades därmed utgöra 78 procent och oregistrerad alkohol 22 procent.

Under 2000-talet nådde alkoholkonsumtionen en historiskt sett hög nivå, samtidigt som den registrerade försäljningen förblev relativt oförändrad. Samtidigt fördubblades andelen oregistrerad alkohol mellan 1990 och 2004. Till viss del berodde ökningen på ett större inslag av illegal alkohol, men främst handlade det om ökade mängder privatinförd alkohol. Därefter, sedan 2004, har den totala konsumtionen sjunkit med över tio procent, till följd av att andelen oregistrerad alkohol minskat.

Det har över tid skett stora förändringar i val av dryckestyper. Under hela efterkrigstiden har exempelvis vin stadigt ökat i betydelse. Om man ser till totalkonsumtionen, det vill säga både registrerad och oregistrerad alkohol, sva-

Sammanfattning

rade andelen vin för 41 procent, och öl för 36 procent under 2009 medan sprit stod för endast 22 procent. Vi kan alltså konstatera att Sverige sedan 1990-talet är ett öl- och vinland och inte längre ett spritland.

I CANs årliga undersökning i årskurs 9 får eleverna svara på flera alkoholrelaterade frågor. Pojkarna i nian har tidigare i störst utsträckning konsumerat sprit, medan starköl numera är den största dryckeskategorin. Flickors dryckesmönster är mera spritt över olika alkoholtyper än pojkars. Även om spritandelen minskat något bland flickorna under de senaste tio åren står sprit för det största enskilda bidraget räknat i ren alkohol, men blanddrycker är numera mycket nära att dela denna första plats. Bland pojkarna i år 2 på gymnasiet utgör starkölet en ännu större del av konsumtionen än bland dem i nian. Bland flickorna på gymnasiet utgör vinet en större del av konsumtionen än bland flickorna i nian, blanddrycker och sprit fortsätter dock att dominera flickornas konsumtion.

I en undersökning av befolkningen 16–80 år framkommer att vinkonsumtion utgör den största andelen (44 procent) redan i den yngsta ålderskategorin kvinnor, 16–29 år, för att sedan öka och stå för drygt 80 procent i den äldsta åldersgruppen 65–80 år. Hos män utgör starkölen det största bidraget i den yngsta åldersgruppen men minskar sedan med åldern på bekostnad av vinkonsumtion.

En samlad bedömning av årskurs 9 elevernas alkoholkonsumtion är att den under 1990-talet ökade i omfattning. Men efter toppen runt millennieskiftet har det skett en nedgång. Minskningen återfinns både hos flickorna och hos pojkarna. Pojkarnas konsumtion har sjunkit något mer än flickornas sedan millennieskiftet, men då bör också nämnas att pojkarnas ökning mellan 1995–2000 var kraftigare än flickornas. Även vad gäller så kallad intensivkonsumtion så ökade den under 1990-talet för att för pojkarnas del sjunka under 2000-talet till att nu ligga på samma nivå som flickornas. Undersökningarna bland gymnasieelever har genomförts under en kortare tidsperiod men här ser vi att konsumtionen är betydligt högre jämfört med i nian och intensivkonsumtion är betydligt vanligare.

Bland niorna har könsskillnaderna vad gäller konsumtionen minskat sedan millennieskiftet, men i gymnasieundersökningen är könsskillnader tydligare. Undersökningar av befolkningen visar att yngre män dricker mer än yngre kvinnor och när konsumtionstoppen infinner sig runt 20–25-årsåldern är männens konsumtion mer än dubbelt så hög som kvinnornas. Hos männen minskar sedan konsumtionens omfattning med stigande ålder medan kvinnornas konsumtion snarare stabiliseras. Under 1980-talet var kvinnornas genomsnittliga konsumtion drygt 40 procent av männens och sedan 1990-talets mitt fram till 2008 har den legat på runt 45 procent.

Det begränsade antalet undersökningar bland vuxna gör analyser över tid osäkra, bland annat eftersom frågemetoder och åldersintervall skiftar. Vi kan dock se en tendens under efterkrigstiden till en ökad alkoholkonsumtion, inte minst bland kvinnor. Under 1980- och 1990-talen var alkoholkonsumtionen tämligen oförändrad. Men vi ser en ökning vid millennieskiftet. Det är tydligt att män är överrepresenterade vad gäller intensiv- och storkonsumtion samt att högst alkoholkonsumtion återfinns i den yngsta ålderskategorin, 16–29 år.

En jämförelse mellan utvecklingen av alkoholförsäljningen under efterkrigstiden i Sverige och flera andra länder visar på betydande likheter. Perioden karakteriserades av en ökande konsumtion i många delar av världen. Liksom i Sverige avstannade ökningen av den totala alkoholkonsumtionen i många länder i mitten på 1970-talet, för att sedan plana ut, och därefter rentav minska i vissa länder. Det sista gäller bland annat några traditionella europeiska högkonsumtionsländer, som Frankrike, Italien och Spanien där stora minskningar kunde konstateras, framförallt vad gäller vin. I Sverige ökade tvärtom vinkonsumtionen under motsvarande period.

Vi kan alltså konstatera att konsumtionsutvecklingen gått åt olika håll i de europeiska länderna i fråga (Norge och de femton länder som tidigare utgjorde EU), med resultatet att konsumtionsmönstren tenderat att bli mer lika.

En jämförelse mellan länderna i Norden och Baltikum visar att Sverige tillsammans med Norge och Island är de länder som har lägst alkoholkonsumtion (mätt i försäljningssiffror) medan Estland och Litauen har högst konsumtion.

Att alkoholen ger upphov till både sociala och medicinska skador är väl känt. En del av skadorna går att beskriva någorlunda väl med statistiska uppgifter, men det saknas data som entydigt visar omfattning och utveckling av alkoholskadorna. Detta gäller speciellt sociala skador, som till exempel sjukskrivningar eller konsekvenser för anhöriga i hem där missbruk förekommer. Vi saknar också säkra uppgifter om utvecklingen av antalet missbrukare eller alkoholberoende. Bristerna i mått på alkoholskadenivån i samhället beror bland annat på förändringar i lagstiftning, praxis, ekonomiska och personella resurser, diagnosmetoder, kunskaper och attityder. Indikatorerna som redovisas i denna rapport ger alltså ingen fullständig bild av alkoholskadornas utveckling och omfattning.

Som tidigare nämnts steg alkoholförsäljningen under efterkrigstiden för att nå en topp 1976. Under 1970-talet ökade fylleriomhändertagandena fram till 1975. Även inläggningar med diagnoserna alkoholism och alkoholpsykos i slutna psykiatrisk vård ökade markant. Den alkoholrelaterade dödligheten ökade också kraftigt fram till och med 1979. För denna period finns det alltså ett samband mellan konsumtions- och skadeutvecklingen.

Sammanfattning

Efter 1976 minskade försäljningen och några år senare upphörde även ökningen av den alkoholrelaterade dödligheten. Med hänsyn till skattningar där även oregistrerad alkohol inkluderas kan årskonsumtionen i grova drag sägas ha varit relativt oförändrad under större delen av 1980- och 1990-talen (ca 8 liter ren alkohol per invånare 15 år och äldre). Även den alkoholrelaterade dödligheten låg på en relativt jämn nivå under samma tid. Under 2000-talet har alkoholkonsumtionen ökat och ligger nu runt 10 liter ren alkohol per invånare 15 år och äldre. Under 2000-talet finns även en antydning till en ökning av de alkoholrelaterade dödsfallen.

Antalet omhändertaganden med stöd i lagen om omhändertagande av berusade personer, minskade kraftigt under 1980- och 1990-talen, sannolikt till största delen på grund av samhällets inställning och agerande runt berusning. Det kan dock noteras att denna nedgång bromsades runt millennieskiftet och att antalet ingripanden ökat sedan dess.

Vi kan vidare konstatera att antalet anmälda trafiknykterhetsbrott per invånare ökat med mer än 40 procent sedan 1998. Ökningen förklaras sannolikt till stor del av nytillkomna lagar och resursprioriteringar inom polisen och uppgången har heller inte inneburit att anmälningarna nått upp till den nivå som gällde när de var som flest; under 1990-talets början. Brottsförebyggande rådet gör dock bedömningen att det också skett en faktisk ökning av rattfylleriet under åren 1999–2004. Flera faktorer, bland annat minskningen i alkoholkonsumtionen 2006–2007, tyder dock på att den fortsatta ökningen inte är en reell ökning, utan en effekt av det ökade antalet utandningsprov.

Alkoholrelaterade trafikolyckor kan möjligen vara ett mindre känsligt mått på alkohol i trafiken. Under 1990-talet skedde en nedgång av antalet misstänkt alkoholpåverkade vid olyckor med personskada men på 2000-talet har det skett en uppgång, som dock fortfarande inte når upp till nivåerna under konsumtionstoppen på 1970-talet.

En annan indikator som inte längre pekar nedåt är alkoholrelaterad slutenvård. Mellan 1987 och 1998 minskade antalet alkoholrelaterade vårdtillfällen men därefter har nedgången vänts i en uppgång. Ett möjligt problem med att använda slutenvårdsuppgifter som indikator är att förändringar inom vårdutbudet har inverkan på statistiken.

Mellan 1979 och 2000 sjönk den alkoholrelaterade dödligheten för män med 29 procent räknat i standardiserade dödstal. På senare år har nedgången hejdat och en uppgång om ca fem procent noteras sedan 2000, om än inte till 1970-talets nivåer. Även kvinnornas alkoholrelaterade dödlighet var relativt hög 1979, men har en nedgång med sju procent fram till år 2000. Under 2000-talet har antalet kvinnliga alkoholrelaterade dödsfall dock ökat något.

Även i dödlighetsstatistiken ger männens betydligt större alkoholkonsumtion tydligt utslag. Männen har under 2000-talet haft en ca fyra gånger så hög alkoholrelaterad dödlighet som kvinnorna. Samtidigt har skillnaden mellan män och kvinnor minskat, som en följd av ökade konsumtionsnivåer hos kvinnorna.

Även sett till flera andra indikatorer är det en ökning bland kvinnorna. Andelen kvinnor omhändertagna för fylleri har till exempel stigit under 2000-talet. Andelen kvinnor misstänkta för trafiknykterhetsbrott har ökat mellan 1984 och 2009 och när det gäller alkoholrelaterad slutenvård har andelen kvinnor stigit; under 2000-talet har de utgjort en fjärdedel.

Att tolka alkoholskadornas utveckling med hjälp av olika indikatorer är inte enkelt. Men vi kan konstatera att den positiva utveckling flera av indikatorerna uppvisade under 1990-talets första hälft jämfört med föregående årtionden, har brutits. I flera fall pekar alkoholskadeindikatorerna på en negativ utveckling under 2000-talet och endast i undantagsfall indikeras förbättringar. Bilden påverkas också av vilket år man väljer som utgångspunkt för jämförelserna och försämringarna som framskymtar innebär i vissa fall att det snarast skett återgång till tidigare nivåer.

Vi kan konstatera att de mätbara alkoholskadorna för flera indikatorer inte förefaller ha ökat i motsvarande grad som den faktiska konsumtionen. Det kan bero på en fördröjning innan effekterna syns liksom att konsumtionsökningen åtminstone delvis ligger bland grupper som tidigare druckit relativt lite och traditionellt inte tillhört problemkonsumtionsgrupper. För att förstå och följa skadeutvecklingen i detalj är det viktigt att ha god information om dryckes-
mönster och förändringar i dryckes-
mönster i olika befolkningsgrupper.

Narkotikautvecklingen

Narkotikaanvändning kan innefatta allt från konsumtion vid enstaka tillfällen till mera regelbunden användning liksom långvarigt och dagligt missbruk. Olika användningsformer har olika konsekvenser för individ och samhälle. Det är därför viktigt att olika konsumtionsmönster hålls isär och inte klumpas samman under begreppet narkotikamissbruk.

Liksom när det gäller uppgifterna om alkoholutvecklingen återspeglar undersökningar och statistik om narkotika inte bara den faktiska situationen utan resultaten påverkas också av andra omständigheter. Exempel på sådana är förändringar i lagstiftning och tillämpning av lagarna, förändrade inriktningar och resurser inom narkotikabekämpning, narkomanvård etc.

Sammanfattning

Den ökning av tillgången på narkotika som iaktogs under 1990-talet verkar delvis ha stannat av under 2000-talet, en slutsats som kan dras med anledning av att prisfallen på narkotika har avmattats. Samtidigt ligger priserna stabilt lågt trots att historiskt stora mängder narkotika beslagtogs av rättsväsendet. Därför kan vi utgå ifrån att vi idag har en god tillgång på narkotika.

Kunskap om mera tillfällig narkotikaanvändning får vi i första hand genom frågeundersökningar. Trots de metodproblem som finns vid den typen av undersökningar bedöms de spegla utvecklingen relativt bra.

Sedan 1971 finns nationella uppgifter om ungdomars självrapporterade narkotikaanvändning. Under 1980-talet minskade andelen ungdomar som prövat narkotika och en låg nivå uppnåddes under slutet av årtiondet. Under 1990-talet däremot mer än fördubblades andelen elever i årskurs 9 som prövat narkotika och samma utveckling noterades även i andra frågeundersökningar. Efter en viss svacka under mitten av 2000-talet svarade år 2009 totalt åtta procent av eleverna i nian och dubbelt så många i gymnasiets andra år att de prövat narkotika.

Normalt visar frågeundersökningar att ca 60–70 procent av dem som prövat narkotika enbart använt cannabis, medan 5–10 procent enbart använt annan narkotika än cannabis. Amfetamin kommer på andra plats men om vi räknar med illegalt använda läkemedel (oftast sömnmedel/lugnande medel av bensodiazepintyp) är de minst lika vanligt förekommande som amfetamin.

Den mera aktuella användningen (använt senaste 30 dagarna) bland ungdomar har i stort sett följt samma trender som livstidsprevalensen (någon gång har använt). År 2010 uppgav tre procent av gymnasieeleverna att de använt narkotika de senaste 30 dagarna.

Sedan 2004 har 16–84-åringar tillfrågats om cannabisvanor och enligt post-enkäten från 2010 svarade tolv procent att de någon gång prövat cannabis, vilket motsvarar ca 900 000 personer i det aktuella åldersintervallet. I samma undersökning svarade två procent att de använt cannabis under det senaste året och en procent att de använt den senaste månaden. Aktuell cannabisanvändning var vanligast bland 18–29-åringarna och i denna åldersgrupp svarade nio procent av männen och sex procent av kvinnorna att de använt cannabis senaste året (motsvarar ca 130 000 personer).

Narkotikaerfarenheter bland vuxna är vanligare bland män än bland kvinnor och det kan konstateras att skillnaderna mellan mäns och kvinnors användning uppstår i gymnasieåldern samt att de förstärks när man ser till mer frekvent användning. Män i 20–25-årsåldern är den befolkningsgrupp som allra oftast använder cannabis.

I så gott som alla undersökningar framkommer regionala skillnader. Narkotikaerfarenheter är vanligast i storstadsområden och minst vanlig på mindre orter och i glesbygdsregioner. Detta gäller inte minst regelbunden användning.

Även om studier av personer med tungt missbruk ofta visar på en tidig och uttalad social problematik, är det självfallet inte så att alla som prövat narkotika någon gång har en sådan bakgrund. Men det är känt från olika undersökningar att ungdomar och unga vuxna som prövat narkotika i regel skiljer ut sig från andra ungdomar, t ex med avseende på skolk, otrivsel i skolan, lägre utbildningsnivå etc. Sådana skillnader syns ännu tydligare vid aktuell konsumtion. Det betyder att de som prövar narkotika och sedan fortsätter använda narkotika ofta skiljer ut sig när det gäller de egenskaper som nämnts ovan. Dels från dem som prövat narkotika enstaka gånger, och i synnerhet från dem som aldrig prövat narkotika.

Under senare hälften av 1960-talet ökade olika former av narkotikamissbruk påtagligt i Sverige. Man kan se det som att det var under den perioden det moderna narkotikamissbrukets etablerade sig i Sverige. Tillgängliga data tyder på en viss stabilisering av det allvarigare missbruket under början av 1970-talet. Andra halvan av 1970-talet uppvisade narkotikabrotten och narkotikabeslagen återigen en uppåtgående trend, liksom den injektionsrelaterade hepatitmittan och de narkotikarelaterade dödsfallen. Det var under denna period som heroinet introducerades på allvar i landet.

Med utgångspunkt från en stockholmsundersökning från 1967 uppskattades antalet personer med ”tungt missbruk” till 6 000. Efterföljande och mera noggranna kartläggningar har gjorts 1979, 1992 samt 1998 och beräknat antalet till 15 000, 19 000 respektive 26 000. Med tungt missbruk avses i dessa kartläggningar att ha injicerat narkotika under de senaste 12 månaderna (oavsett hur ofta) eller använt narkotika dagligen/så gott som dagligen de senaste fyra veckorna. Utifrån de ovan presenterade uppgifterna blir den genomsnittliga årliga ökningstakten allra högst perioden 1992–1998.

År 1998 dominerade amfetaminet missbruket för ca 32 procent medan 28 procent hade opiater som dominerande drog. I tidigare kartläggningar tog amfetaminet en större plats. För åtta procent var cannabis dominerande preparat 1998, vilket var en nedgång mot tidigare.

Vissa beräkningar av problematisk narkotikaanvändning under 2000-talet har presenterats men eftersom de gjorts med andra metoder är det svårt att jämföra med de tidigare kartläggningarna. De nyare beräkningarna tyder dock inte på att det skulle ha skett någon direkt positiv utveckling när det gäller den mest problematiska narkotikaanvändningen.

Andelen kvinnor med tungt missbruk har legat tämligen stabilt runt en knapp fjärdedel i kartläggningarna. Detta är högre än andelen narkotikabrottslagför-

Sammanfattning

da kvinnor (ca 14 procent) men lägre än andelen kvinnor som vårdats på sjukhus p g a narkotikamissbruk (omkring 34 procent). Med kartläggningarna som utgångspunkt kan man alltså dra slutsatsen att kvinnorna är underrepresenterade vad gäller (känd) kriminalitet samtidigt som de är överrepresenterade sett till vårdbehov.

I brist på direkta mått över utvecklingen av den mera problematiska narkotikaanvändningen är man hänvisad till indikativa källor, d v s uppgifter som indirekt kan tänkas spegla effekter av missbruk, t ex kriminal- eller dödsorsaksstatistik. Ett tydligt mönster i kartläggningarna är det tyngre narkotikamissbrukets koncentration till storstadsregionerna. Detta mönster återfinns även i olika indikatorer rörande narkotikabeslag liksom narkotikarelaterad kriminalitet, sjuklighet och dödlighet.

Om man jämför de indikatorer vi har med de genomförda kartläggningarna så ger de en någorlunda likartad bild av det tunga narkotikamissbrukets utveckling med ökande nivåer; särskilt under 1990-talet. Under 2000-talet pekar slutenvårdsuppgifter och narkotikadödsfall på att 1990-talets uppgång i narkotikamissbruket bromsats in. Samtidigt var antalet individer slutenvårdade för narkotikamissbruk högre än någonsin under 2009 och denna statistikkälla pekar även på att nyrekryteringen är fortsatt hög.

Mest positivt ser det ut när det gäller de narkotikarelaterade dödsfallen. Där har utvecklingen bromsats in och ligger nu på samma nivå som år 2000. Detta kan eventuellt förklaras av en utökad substitutionsbehandling för opiatmissbrukare, som är den grupp som uppvisar högst överdödlighet. Samtidigt är uppgången fortfarande mycket stor för de kriminalstatistiskt relaterade uppgifterna. Bilden är alltså inte samstämmig. Att de kriminalstatistiska uppgifterna fortfarande pekar tydligt uppåt skulle delvis kunna förklaras av att polisens insatser mot narkotika har ökat i omfattning.

Sammantaget är det inte alldeles enkelt att uttala sig om utvecklingen av det tunga, eller problematiska, missbruket under 2000-talet. Det vi kan se är att situationen i vart fall inte verkar ha förbättrats jämfört med 1990-talet. Tvärtom pekar flera relevanta indikatorer på en försämring de senare åren. Detta bland annat i ljuset av att narkotika idag är förhållandevis lätt tillgängligt.

Andelen ungdomar som prövat narkotika är relativt låg i Sverige jämfört med andra EU-länder. Det gäller även mindre allvarlig konsumtion i befolkningen i stort. Men om man jämför uppgifter om problematisk narkotikaanvändning och narkotikarelaterade dödsfall ligger Sverige inte lika bra till.

Snifningsutvecklingen

Under 1950-talet uppmärksammades snifning som ett fenomen bland ungdomar. Med snifning menade man då inhalering av lösningsmedel som thinner, lim och liknande. Idag används flera snifningsmedel och sedan slutet av 1980-talet har olika typer av gaser som butangas och aerosoler blivit vanligare snifningsmedel.

Enligt skolundersökningarna i årskurs 9 minskade snifningen markant i slutet av 1970-talet, en nedgång som i viss mån fortsatte under 1980-talet. Omkring 1990 var snifningserfarenheter jämförelsevis ovanliga; då svarade fem procent av eleverna att de sniffat. Tio år senare hade andelen fördubblats, men under 2000-talet har snifningen gått tillbaka igen.

I den mån vi har jämförbara data från mönstringsundersökningen så visar de ungefär samma utveckling som för skoleleverna. Även i USA hade man en liknande upp- och nedgång i snifningserfarenheterna under 1990-talet.

Ända sedan början av 1970-talet har det varit något vanligare med snifningserfarenheter bland pojkar än bland flickor.

Ofta kan man se regionala skillnader när det gäller användning av olika droger. För snifning däremot verkar det enligt tillgängliga frågeundersökningar inte finnas några större olikheter mellan storstäder och mindre städer. Snifningserfarenheterna verkar idag vara relativt jämt fördelade över riket.

Bland skoleleverna i årskurs 9 var det vanligare bland dem som sniffat att skolka ett par gånger i månaden samt att inte trivas i skolan, jämfört med dem som uppgett att de inte hade sniffat. Dessutom var det år 2009 något vanligare bland dem som sniffat att uppge att vandalism var vanligt i bostadsområdet, samma mönster finns bland ungdomarna i gymnasiet. För flickor i gymnasiet var det däremot ingen skillnad mellan dem som hade snifningserfarenhet och inte, när det gäller upplevd vandalism i bostadsområdet.

Kunskaperna om snifning bland vuxna är begränsade. I undersökningar om det tunga narkotikamissbrukets omfattning 1992 och 1998 framkom att en till två procent av narkotikamissbrukarna hade lösningsmedel som ett av flera missbruksmedel. Av tvångsvårdade vuxna har sedan 1990-talets början någon eller några enstaka procent haft snifning som åtminstone en missbrukskomponent.

Dopningsutvecklingen

Under 1990-talet blev det uppenbart att användningen av hormondopningsmedel inte längre var begränsad till idrottsrörelsen utan hade spridits till andra delar av samhället, bl a med anknytning till kroppsbyggnad och träning på gym. I SOU 2008:120 sägs att dopningsmissbruk utanför sporten främst återfinns bland kroppsbyggare och kriminella. Som en reaktion på spridningen infördes 1992 Lagen om förbud mot vissa dopningsmedel och lagen utökades 1999 till att även omfatta konsumtion, samtidigt som straffsatserna höjdes. Allra vanligast av de förbjudna preparaten är anabola androgena steroider (AAS), vanligen kallade anabola steroider.

Ända sedan dopningsfrågor introducerades i riksrepresentativa undersökningar i början av 1990-talets har omkring en procent av yngre manliga respondenter svarat att de någon gång prövat AAS. Storleksordningen är i linje med ungdomsundersökningar i flera andra europeiska länder, men något lägre än i exempelvis USA och vissa länder i Östeuropa.

I och med att få respondenter i frågeundersökningar uppger att de har erfarenhet av anabola steroider ger undersökningarna inget säkert underlag för att bedöma omfattningen av mera aktuell eller regelbunden användning. En uppskattning gjord utifrån en brevenkät genomförd under 2008 uppskattar att ca 9 000 män i åldrarna 18–34 år har använt anabola steroider någon gång under de senaste tolv månaderna.

Erfarenhet av tillväxthormon är mer sällsynt och det är även ovanligt att kvinnor rapporterar erfarenhet av hormondopningsmedel. När det gäller ungdomar har man konstaterat kopplingar mellan dopningserfarenhet och omfattande alkoholkonsumtion liksom kopplingar till erfarenhet av narkotika och andra droger.

Beslags- och kriminalstatistiken har pekat uppåt för dopningen under en tid. Sedan 1998 är tullens och polisens beslagsuppgifter jämförbara och fr o m detta år har beslagsantalen mer än tredubblats samtidigt som mängderna ökat. Av kriminalstatistiken framgår samma utveckling för antalet lagförda för dopningsbrott. Cirka 60 procent av alla misstänkta för dopningsbrott är i 20–29-årsåldern och bara några enstaka procent är kvinnor. Detta överensstämmer relativt väl med den bild som framkommer i befolkningsstudierna. Andelen misstänkta 30 år och äldre ökade med tolv procentenheter mellan 2003 och 2009, något som kan peka på att nyrekryteringen avtagit.

När kriminalstatistiska uppgifter används är det dock viktigt att beakta att lagstiftningen rörande dopningsbrott skärpts och att statistikföringsrutiner, utbildning och kunskaper har förbättrats genom åren. Även ändrade prioriteringar inom rättsväsendet kan påverka utvecklingen. Narkotikabeslagen har

också ökat kraftigt sedan 1990-talets början utan att vi drar slutsatsen att narkotikakonsumtionen ökat i motsvarande grad.

Att det sedan 1990-talets början byggts upp en marknad för dopningspreparat tycks emellertid stå klart. Att gruppen regelbundna användare successivt vuxit under perioden är inte heller osannolikt. Att testandet av hormondopningsmedel blivit mer utbrett bland ungdomar och yngre vuxna är det utifrån tillgängliga undersökningar svårt att hävda. Vi kan slutligen konstatera att det är relativt sällsynt att ha provat hormondopningsmedel jämfört med narkotika, olika frågeundersökningar visar att det är 5–20 gånger fler unga män som provat narkotika jämfört med anabola steroider.

Tobaksutvecklingen

Fram till andra världskrigets slut steg årsförsäljningen av cigaretter aldrig över 500 stycken per person 15 år och äldre. Försäljningen ökade sedan och nådde en topp 1976 om ca 1 800 cigaretter. Därefter har försäljningen mer än halverats; 2009 såldes drygt 780 cigaretter per person 15 år och äldre. SO-RADs monitorundersökningar visar den totala cigarettkonsumtionen, försäljningen inklusive smuggling och privat införsel. De visar på en konsumtion per person som är något högre, men den följer samma utveckling (sedan 2003 då mätningen startade).

I linje med den vikande cigarettförsäljningen har också konsumtionen gått ned. För över 50 år sedan var rökning vanligast bland män. År 1946 var 50 procent av männen regelbundna rökare och motsvarande siffra för kvinnorna var nio procent. År 1963 hade män och kvinnor närmast sig varandra (49 respektive 23 procent) och 1980 rökte 36 respektive 29 procent av 16–84-åringarna. Därefter har det alltså skett en nedgång i rökningen även bland kvinnorna, 2008/2009 var andelen dagligrökande män 13 procent medan motsvarande andel bland kvinnorna var 16 procent.

Rökning har med tiden således blivit vanligare bland kvinnor än bland män, något som är relativt ovanligt i ett internationellt perspektiv. Minskningen har sedan 1980 skett i alla åldersgrupper utom bland kvinnor 65 år och äldre.

De flesta börjar röka i relativt unga år och utvecklingen enligt skolundersökningen i årskurs 9 är därför intressant att följa. Den visar att rökningen bland niondeklassare var allra mest utbredd i början av 1970-talet. Sedan början av 1990-talet har rökningen gått ned till nio procent bland pojkarna och tolv procent bland flickorna (2009). I gymnasiets andra årskurs svarar tio respektive 17 procent att de röker dagligen, i genomsnitt om man ser till de senaste fem årens undersökningar.

Sammanfattning

Snusförsäljningen ökade stadigt mellan 1970 och 2002 – från cirka 400 till 920 gram per år och invånare 15 år och äldre. Försäljningen har stabiliserats på en lägre nivå de tre senaste åren.

Även konsumtionen ökade samma period. Enligt Statistiska Centralbyråns undersökning av levnadsförhållanden var 17 procent av männen dagligsnusare i slutet av 1980-talet. Andelen ökade därefter något för att sedan sjunka de senaste åren (21 procent 2008/2009). Andelen kvinnor var en procent 1988/89 och tre procent 2008/2009.

Bland skolelever är snusning mycket vanligare bland pojkar än bland flickor, 2009 svarade 15 procent av pojkarna och fyra procent av flickorna i årskurs nio att de snusar. För pojkarnas del är det den lägsta andelen under hela undersökningsperioden. Snusandet bland flickorna har fram till 2006 ökat mer eller mindre konstant, för att de tre senaste åren minska något. I tvåan i gymnasiet snusade i genomsnitt drygt en fjärdedel av männen och tio procent av kvinnorna under åren 2004–2009.

Rökningen har inte minskat lika mycket i alla samhällsskikt. För 50 år sedan var rökningen allra mest utbredd i mera välsituerade grupper, nu är förhållandet det omvända. Det är vanligare bland arbetare, bland ekonomiskt utsatta och bland låginkomsttagare att röka dagligen.

Bland ungdomar i nian och gymnasiet var det i 2009 års undersökning vanligare att de som röker skolkar och i årskurs 9 även något vanligare med otrivsel i skolan. Det var också vanligare bland dem som snusar att skolka ett par gånger i månaden både i årskurs 9 och gymnasiets andra år jämfört med dem som inte snusar.

Rökning medför medicinska snarare än sociala skadeverkningar och sambandet mellan rökning och ohälsa är välkänt. Enligt en svensk beräkning bidrar tobak till tio procent av sjukdomsördan i Sverige.

Mönstret för utvecklingen av rökningrelaterade dödsfall stämmer väl överens med vad man kan förvänta sig av konsumtions- och försäljningsstatistiken. Dödligheten har minskat bland männen men bland kvinnorna har nedgången varit mindre och kommit senare, så statistiken pekar inte på någon minskning i rökningrelaterade dödsfall för dem. Under första halvan av 2000-talet var dödligheten i lungcancer bland män i genomsnitt 45 per 100 000 och 28 per 100 000 bland kvinnor, alltså fortfarande betydligt högre bland män än bland kvinnor.